

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

НАУКОВІ ПРАЦІ
МІЖРЕГІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

SCIENTIFIC WORKS
OF INTERREGIONAL ACADEMY
OF PERSONNEL MANAGEMENT

LEGAL SCIENCES

Випуск 3 (71), 2024

Видавничий дім
“Гельветика”
2024

Редакційна колегія

Кислий А. М., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, директор Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом (**головний редактор**)

Берзін П. С., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права та кримінології Інституту права, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Богатирьов І. Г., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Вакулік О. О., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики та судової медицини, Національна академія внутрішніх справ

Головко Л. О., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Гордієнко С. Г., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри національної безпеки навчально-наукового інституту права ім. Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Доценко О. С., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування, Національна академія внутрішніх справ

Заросило В. О., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Калиновський Б. В., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного права та прав людини, Національна академія внутрішніх справ

Кисленко Д. П., кандидат юридичних наук, д.пед.н., доцент, професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Козаченко О. І., доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна академія управління персоналом

Козін С. М., доктор юридичних наук, старший викладач кафедри теорії та історії держави і права, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Колб О. Г., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Ладиченко В. В., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Лисенко С. О., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Макєва О. М., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права, Національний авіаційний університет

Мердова О. М., кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету № 2, Донецький державний університет внутрішніх справ

Муравйов К. В., доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна академія управління персоналом

Омаров Азад Енвер огли, доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Піддубний О. Ю., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного та господарського права, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Сервєцький І. В., доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри національної безпеки навчально-наукового інституту права ім. Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Стрельбицька Л. М., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільно-правових дисциплін, Національна академія Служби Безпеки України

Стрельбицький М. П., доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник науково-організаційного центру, Національна академія Служби Безпеки України

Стрелюк Я. В., доктор юридичних наук, прокурор, Офіс Генерального прокурора України

Чусько В. І., кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін та міжнародного права Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Шульга С. В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Яра О. С., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного та фінансового права, декан юридичного факультету, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Łukasz Moniuszko, Doktor habilitowany, Profesor, Wyższa Szkoła Gospodarki w Bydgoszczy (Bydgoszcz, Rzeczpospolita Polska)

Agnieszka Szpak, dr hab., Professor, Department of International Security, Institute of Security Studies, Toruń, Poland

Dariusz Skalski, dr hab., Professor, Gdansk University of Physical Education and Sport, Gdańsk, Poland

Затверджено Вченою радою

Міжрегіональної Академії управління персоналом 30.10.2024 (протокол № 11)

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:

Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1173 від 11.04.2024 року.

Відповідно до Наказу МОН України № 320 від 07 квітня 2022 року (додаток 2) журнал включено

до Переліку наукових фахових видань України (категорія Б). Спеціальності: 081 – Право;

262 – Правоохоронна діяльність; 293 – Міжнародне право.

Видання індексується Google Scholar

DOI: 10.32689/2522-4603

Наукові праці МАУП. Юридичні науки. 2024. Вип. 3 (71). Київ : Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2024. 74 с. Публікуються статті науковців, які досліджують актуальні проблеми розвитку права. Для науковців, викладачів, студентів та всіх, кого цікавить розвиток юридичної науки в Україні.

ЗМІСТ

Віталій ВОЛИНЕЦЬ СТРАТЕГІЇ ПІДВИЩЕННЯ КОЕФІЦІЄНТА КОНВЕРСІЇ ЧЕРЕЗ ВІДПОВІДНІСТЬ ПОЛІТИЦІ КОНФІДЕНЦІЙНОСТІ.....	5
Ольга ГІДА СУБ'ЄКТИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ЇХ МІСЦЕ І РОЛЬ ПІД ЧАС ВВЕДЕННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ.....	13
Руслан ДМИТРЕНКО ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО ЯК ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО БІЗНЕСУ.....	18
Олександр КОЗЕНКО ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ОПТИМІЗАЦІЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ПІДСИСТЕМИ ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОЇ СИСТЕМИ БОРОТЬБИ З ТЕРОРИЗМОМ.....	23
Галина КРИШТАЛЬ, Ірина БРЮХОВЕЦЬКА, Святослав ХІМІЧ, Андрій КАСАДЖИК ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕГУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ГАЛУЗІ В УКРАЇНІ	29
Юлія ЛІСОВСЬКА, Петро ЛІСОВСЬКИЙ КІБЕРКАПІТАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИРАДАРНОЇ СИСТЕМИ В ОБОРОНІ УКРАЇНИ.....	37
Олександр ПАНАСЮК ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЗАКОННЕ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ.....	46
Andrii FALKOVSKY ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROTECTION OF INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE IN THE COUNTRIES OF THE EUROPEAN UNION.....	53
Олена ЧУБЕНКО ДОПОМОГА АДВОКАТА В ОСКАРЖЕННІ АКТИВ ТА ВИСНОВКІВ ВІЙСЬКОВО-ЛІКАРСЬКОЇ КОМІСІЇ.....	60
Вікторія ЯВОРСЬКА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИН ГЕНОЦИД.....	64
Наталія ЛАВРИК АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ РЕГУЛЮВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ.....	70

УДК 340.12:343.232

DOI <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2024.3.7>**Олександр ПАНАСЮК**

кандидат історичних наук, доцент кафедри права, Волинського інституту імені В'ячеслава Липинського ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

ORCID: 0000-0002-9871-3441

**ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ
ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЗАКОННЕ
ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ**

Стаття присвячена історико-правовому аналізу становлення та розвитку інституту юридичної відповідальності за незаконне позбавлення волі в українському праві. Дослідження охоплює період від Київської Русі до сучасної незалежної України. Розглядається еволюція правових норм, що регулювали відповідальність за незаконне позбавлення волі, починаючи з перших кодифікованих актів, таких як «Руська Правда», в якій переважно захищалися майнові інтереси феодалів. У роботі аналізується вплив Литовських статутів, на розвиток законодавства щодо захисту особистої свободи на українських землях. Особлива увага приділяється процесуальним гарантіям, які з'являються у цих документах, зокрема обмеженням влади князя та посадовців у питаннях незаконного арешту та позбавлення волі. Також досліджується правова система Російської імперії, що діяла на українських територіях, зокрема «Уложення про покарання кримінальні та виправні» 1845 р., яке вперше закріпило особисту свободу як окремий об'єкт кримінально-правового захисту.

У радянську добу кримінальна відповідальність за незаконне позбавлення волі передбачала покарання за насильницьке позбавлення свободи, що відрізнялося від дореволюційного права посиленою увагою до фізичних і моральних страждань потерпілих, однак законодавство залишалося обмеженим за кількістю складів злочинів і зосереджувалося переважно на насильницьких аспектах таких діянь. Законодавство радянської доби продовжувало діяти в незалежній Україні, проте поступово зазнало суттєвих змін. Воно було адаптовано до нових реалій шляхом впровадження правових норм, спрямованих на захист прав людини, зокрема через прийняття Кримінального кодексу України у 2001 р. У статті підкреслюється, що розвиток інституту відповідальності за незаконне позбавлення волі пройшов складний етап трансформації від захисту майнових інтересів до забезпечення прав людини та її основних свобод. Важливим досягненням сучасного українського законодавства є розширення кола злочинів проти волі особи та вдосконалення механізмів їхнього кримінально-правового регулювання.

Ключові слова: незаконне позбавлення волі, кримінальна відповідальність, особиста свобода, законодавство, Кримінальний кодекс, Литовські статутути, «Руська Правда», історико-правовий аналіз, права людини.

Oleksandr Panasiuk. HISTORICAL ASPECT OF THE FORMATION OF THE INSTITUTION OF LEGAL RESPONSIBILITY FOR UNLAWFUL DEPRIVATION OF LIBERTY

The article is devoted to the historical and legal analysis of the formation and development of the institute of legal responsibility for unlawful deprivation of liberty in Ukrainian law. The study covers the period from Kievan Rus to modern independent Ukraine. It examines the evolution of legal norms regulating responsibility for unlawful deprivation of liberty, beginning with the first codified acts such as the «Rus' Justice», which primarily protected the property interests of feudal lords. The article analyzes the influence of the Lithuanian Statutes on the development of legislation concerning the protection of personal freedom on Ukraine territory. Special attention is paid to procedural safeguards that appear in these documents, particularly the limitations on the power of the prince and officials in matters of illegal arrest and deprivation of liberty. The legal system of the Russian Empire, which was in force on Ukrainian territories, is also explored, particularly the «Penal Code on Criminal and Correctional Punishments» of 1845, which for the first time recognized personal freedom as a distinct object of criminal-legal protection.

During the Soviet period, criminal responsibility for unlawful deprivation of liberty included punishment for violent deprivation of freedom, differing from pre-revolutionary law by placing increased emphasis on the physical and moral suffering of victims. However, the legislation remained limited in the number of criminal offenses and focused mainly on the violent aspects of such actions. Soviet-era legislation continued to operate in independent Ukraine but gradually underwent significant changes. While the core principles of Soviet criminal law were retained, they were adapted to new realities by introducing new norms aimed at protecting human rights, particularly through the adoption of amendments to the Criminal Code of Ukraine in 2001. The article highlights that the development of the institute of responsibility for unlawful deprivation of liberty underwent a complex transformation from the protection of property interests to the safeguarding of human rights and fundamental freedoms. A significant achievement of modern Ukrainian legislation is the expansion of the scope of crimes against liberty, honor, and dignity of the individual and the improvement of mechanisms for their criminal-legal regulation.

Key words: unlawful deprivation of liberty, criminal responsibility, personal freedom, legislation, Criminal Code, Lithuanian Statutes, «Rus' Justice», historical and legal analysis, human rights.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку українського суспільства відбуваються суттєві зміни у різних сферах життя, в тому числі у правовій. Особливу увагу привертають питання захисту особистої свободи, що є однією з основних цінностей демократичного суспільства. В контексті цих змін особливу актуальність набуває проблема забезпечення ефективної юридичної відповідальності за незаконне позбавлення волі. Необхідність забезпечення належного захисту прав людини, зокрема права на свободу, вимагає постійного оновлення законодавства та правозастосовчої практики. Досвід минулого, як позитивний, так і негативний, є важливим інструментом для удосконалення правової системи та запобігання незаконним позбавленням волі.

Метою дослідження є комплексний аналіз становлення та розвитку інституту юридичної відповідальності за незаконне позбавлення волі в українському праві. Основним завданням є виявлення етапів еволюції законодавства, аналіз правових норм і практик, які регулювали питання незаконного позбавлення волі, а також їх вплив на формування сучасного законодавства.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблематика інституту юридичної відповідальності за незаконне позбавлення волі охоплює широкий спектр наукових досліджень, присвячених різним аспектам цього питання. Важливу роль у цьому відіграє науковий доробок А.В. Андрушка, який у своїх працях детально дослідив розвиток законодавства щодо кримінальної відповідальності за злочини проти особистої свободи людини, а також об'єктивну сторону таких злочинів у контексті сучасного законодавства. І.А. Мацелюх акцентував увагу на стратифікації злочинів проти сім'ї, моралі, особистої свободи та честі у праві XIV–XVI ст. Дослідники Л. Білецький та С.В. Клименко зосередили свої дослідження на питаннях покарання і системи кримінального права за «Руською Правдою», підкреслюючи її вплив на подальший розвиток права. Дослідження П. Берзіна, присвячене джерелам кримінального законодавства Австрійської та Австро-Угорської імперій, які діяли на українських територіях, становить цінний внесок у розуміння впливу європейських правових систем на розвиток українського законодавства.

Виклад основного матеріалу. Для розуміння становлення інституту юридичної відповідальності за незаконне позбавлення волі необхідно звернутися до витоків українського права, зокрема до періоду Київської Русі.

Саме в цей час почали формуватися перші правові норми, що стосувалися особистої свободи та правосуддя. Київська Русь стала однією з перших держав на території сучасної України, де впроваджувалися норми права, які регулювали суспільні відносини та покарання за різні правопорушення. «Руська Правда», як найдавніший правовий збірник, відіграла ключову роль у формуванні основ правової системи Київської Русі. Вона заклала фундамент для подальшого розвитку права в питаннях, що стосуються охорони свободи особи і застосування примусових заходів у випадку порушення законів. Згідно даного кодифікованого акту, спочатку майже не існувало процесуальних заходів примусу, що обмежували б особисту свободу. Однак розвиток суспільних відносин ускладнив судові процедури [7, с. 29]. Це спричинило появу нових примусових механізмів для забезпечення ефективного виконання покарань та обмеження свободи. Одним із таких заходів було застосування кайданів до обвинуваченого до ухвалення судового рішення, але лише у випадку відсутності поручителя або за рішенням уповноважених осіб. Судова та адміністративна влада в Київській Русі не були розмежовані, тому право накладати кайдани належало князю та його посадовцям, які здійснювали правосуддя. У випадку порушення законних процедур родичі могли оскаржити дії влади, і в разі задоволення скарги обвинуваченого звільняли, а відповідальних за незаконне застосування кайданів зобов'язували відшкодувати завдану шкоду [10].

У продовження цього, важливо зазначити, що ст. 29 «Короткої редакції Руської Правди» також передбачала покарання за викрадення холопа, проте тут йшлося переважно про захист майнових прав власника, а не про свободу особи. Наприклад, за викрадення холопа штраф становив 12 гривень, тоді як за його вбивство – лише 5 гривень (ст. 26), що вказує на майнову цінність холопа, а не на його статус як вільної людини. Також у «Розширеній редакції Руської Правди» стаття 38 робила різницю між викраденням челядина та худоби лише в тому, що челядин міг дати свідчення, які допомагали визначити його власника [16].

Для подальшого аналізу становлення інституту юридичної відповідальності за злочини проти особистої свободи варто звернути увагу на норми міжнародних договорів, укладених Київською Руссю. Особливо важливими у цьому контексті є договори князів Олега та Ігоря з Візантією, що містили перші згадки про відповідальність за злочини проти особистої свободи. Так, у договорі від

911 р. в ст. 12, йдеться про викрадення руських челядинів, а в договорі 944 р. в статті 9 – про обернення русичами в рабство греків, які зазнали корабельної аварії [5]. Погоджуємось із твердженням А. Андрушка про те, що норми договору 911 р. не стільки захищали особисту свободу, скільки майнові інтереси феодалів, оскільки основна мета полягала у поверненні челяді як майна господарям [2, с. 61]. Водночас договір 944 р. має більш виразні положення щодо захисту особистої свободи [2, с. 62]. Цю норму можна вважати однією з перших, що захищала особисту свободу в українському праві [1, с. 100].

Литовсько-Руська доба ознаменувала новий етап у розвитку законодавства, що стосується відповідальності за злочини проти особистої свободи. Литовські статути, прийняті в 1529, 1566 та 1588 рр., стали важливим кроком уперед у регулюванні правових відносин на українських землях. Найбільш досконалим серед них був Статут 1588 р., який закріплював рівність усіх громадян перед законом. Даний документ закріплював положення про недопустимість арешту без законних підстав і покарання без суду.

Перший Литовський статут у ст. 39 розділу III забороняв примусове одруження жінок і гарантував їм право на вільний вибір чоловіка [22, с. 232]. Подібні положення згодом були закріплені в Статуті 1566 р., зокрема в ст. 31 розділу III, [20, с. 290] та Статуті 1588 р. у ст. 39 розділу III, [21, с. 107]. За насильницьке викрадення жінок з метою примусового шлюбу винні особи підлягали страті, а третина їхнього майна передавалася потерпілій як компенсація за вчинене над нею насилля [21, с. 274].

Литовські статути врегульовували питання викрадення людей, прирівнюючи однак такі дії до крадіжки майна. Зокрема, в ст. 29, розд. XIV Статуту від 1566 р. та у ст. 15, розд. XII Статуту 1588 р. встановлювалася відповідальність за викрадення отчича або челядника. Винні зобов'язувалися сплатити штраф і повернути викраденого власнику [20, с. 406–407; 21, с. 316]. Звернемо увагу, що такі норми в основному захищали майнові інтереси, а не свободу особи. Литовські Статути не містили чітких визначень арешту та незаконного утримання, а також відповідальності за їхнє незаконне застосування [18, с. 40]. Окремі положення стосувалися правової категоризації невільників, проте питання захисту особистої свободи все ще залишалося недостатньо розробленим на законодавчому рівні. Незважаючи на це, Литовські статути все ж можна вважати певним кроком уперед

у боротьбі з порушеннями особистої свободи, хоча вони залишалися казуальними за своєю суттю і часто захищали лише інтереси привілейованих верств [1, с. 101].

З переходом більшої частини українських земель під владу Російської імперії правова система зазнала змін, проте тривалий час продовжувала діяти стара законодавча база, включно з Литовськими статутами. Впродовж цього періоду виникали спроби регулювати діяльність судових органів, зокрема через обмеження повноважень намісників щодо арешту місцевого населення без належних підстав. Ст. 70 Судебника 1550 р. запроваджувала нововведення, спрямовані на контроль над діями намісників та інших посадових осіб під час арештів, забезпечуючи участь представників дворянства у процесі ухвалення рішення про взяття під варту. Родичі арештованих осіб мали право оскаржити незаконні дії влади, і в разі задоволення скарг обвинувачених звільняли під поруки [12, с. 182]. Це свідчило про початкові спроби забезпечити захист особистої свободи в умовах феодального суспільства.

У XVII ст. також значного поширення набула розшукова форма, яка передбачала арешт підозрюваних із метою подальшого допиту та розслідування. Соборне Уложення 1649 р., прийняте російським царем Олексієм, регулювало процедури розслідування державних злочинів, включаючи арешти та застосування катувань до підозрюваних, а також до свідків та донощиків. Це відображало жорсткі методи кримінального правосуддя того часу [12]. Попри репресивні заходи, система арештів залишалася недостатньо регульованою, що призводило до порушень прав затриманих. Ст. 16 розділу XXII Соборного Уложення передбачала покарання за викрадення жінки з її місця проживання. Якщо раніше подібні дії, як викрадення холопа або челядина, розглядалися виключно як посягання на майно, то в даному випадку вони були класифіковані як злочин проти особи та передбачалося покарання у вигляді смертної кари. Страта також загрожувала тим, хто не захистив жінку або став співучасником її викрадення [5].

Артикул військовий, виданий Петром I у 1715 р., який використовувався військовими та цивільними судами аж до початку XIX ст. [2], передбачав суворі покарання за посягання на особисту свободу. Наприклад, ст. 187 розділу XXI вимагала смертної кари через обезголовлення за викрадення та продаж людини [12]. Звернемо увагу, що цей артикул став першим законодавчим актом, який забез-

печував захист особистої свободи всіх осіб, незалежно від їх соціального статусу чи статі. При цьому, відповідальність наставала лише у разі, коли метою викрадення був продаж людини. Крім того, ст. 168 розділу XX Артикулу передбачала окрему відповідальність за викрадення та згвалтування чесної жінки, за що також передбачалася страта. Однак така відповідальність не наставала, якщо викрадена жінка не відповідала тогочасному визначенню «чесної» [1, с. 102].

Катерина II здійснила спробу реформувати правову систему, зокрема впровадивши більш гуманні підходи до процедури взяття під варту та надання права оскарження арештів через суди. У 1776 р. був прийнятий наказ, який визначав перелік доказів, необхідних для ув'язнення, але проблеми зловживання арештами ще залишалися актуальними [12, с. 35].

Однією з найвагоміших правових пам'яток XVIII ст. є кодекс під назвою «Права, за якими судиться малоросійський народ», датований 1743 р. Хоча цей звід законів не був офіційно затверджений російською владою, він використовувався в судах Гетьманщини при розгляді судових справ [8, с. 424–425]. У кодексі містилися положення щодо відповідальності за злочини проти особистої свободи. Одним із таких злочинів було незаконне ув'язнення або тримання під домашнім арештом, що супроводжувалося морінням голодом або фізичним насильством над потерпілим, незалежно від його статі або соціального статусу [19, с. 357]. За такі дії ст. 14 передбачала грошове відшкодування, а також ув'язнення терміном на три місяці. Кодекс містив положення про відповідальність за викрадення людей. Так, ст. 23 розділу XXIV передбачала смертну кару через повішення або відсічення голови за викрадення та продаж особи, незалежно від статі [19, с. 437]. Таким чином, кодекс встановлював однакову відповідальність за викрадення і продаж людей як особисто залежних, так і вільних, а також осіб різної статі. Це було значним досягненням правової думки того часу [2, с. 102].

Слід відзначити, що законодавець того часу не відразу усвідомив необхідність захисту особистої свободи кожної людини. Впродовж тривалого періоду законодавчі норми більше захищали майнові інтереси феодалів, зосереджуючись на поверненні викрадених осіб, ніж на захисті особистої свободи. Лише з розвитком суспільних відносин, з'явилося розуміння потреби в кримінально-правовій протидії посяганням на свободу кожної людини, незалежно від її соціального статусу чи статі.

Подальший розвиток законодавства у цій сфері відбувся у 1845 р. з ухваленням «Уложення про покарання кримінальні та виправні». Ст. 2025 розділу X детально описувала склад злочину незаконного позбавлення волі, включаючи протиправність дій, застосування фізичної сили та наявність мотиву для такого обмеження свободи. Відповідальність визначалась залежно від тривалості незаконного позбавлення свободи: від одного тижня до трьох місяців і більше [9, с. 375–376]. Стаття 2026 передбачала покарання за принизливе ставлення до затриманого, тоді як стаття 2027 встановлювала відповідальність за застосування катувань або інших форм жорстокого поводження, що призводили до серйозного захворювання ув'язненого. У разі смерті потерпілого внаслідок незаконного позбавлення свободи передбачалося суворе покарання. Викрадення близьких родичів або осіб, що перебували у залежному становищі від викрадача, також кваліфікувалося як тяжкий злочин із відповідними правовими наслідками [9]. У ст. 1857 розділу IX Уложення було встановлено покарання за викрадення або підміну немовлят з метою приховати їхній соціальний статус чи походження. В ст. 1858 встановлювалася міра покарання, що залежала від тривалості незаконного утримання дитини [5].

За свідченнями доктора юридичних наук А. Андрушка, Уложення 1845 р. вперше визначило особисту свободу людини як окремий об'єкт кримінально-правового захисту, що безперечно стало значним кроком у забезпеченні її охорони кримінально-правовими засобами. Проте основними недоліками цього документу залишалися розпорошеність відповідних норм у різних главах та розділах, а також їхній казуальний характер [2, с. 61].

З прийняттям Статуту кримінального судочинства 1864 р. було закріплено нові підходи до використання запобіжних заходів під час розслідувань. Запроваджені зміни передбачали застосування арешту лише за наявності певних доказів і дозволяли оскаржувати рішення про утримання під вартою. Ст. 416 Статуту запроваджувала градацію запобіжних заходів залежно від ступеня обмеження прав обвинуваченого, від домашнього арешту до взяття під варту, з урахуванням тяжкості злочину та соціального статусу особи [17, с. 38]. Окремі категорії осіб підлягали особливому режиму утримання, що свідчило про збереження певних привілеїв для окремих соціальних груп. Наприклад, представників духовенства могли заарештувати лише у виняткових випадках, а їх утримання під

вартою регулювалося додатковими процедурами, зокрема щодо інформування вищих церковних властей [17].

Наприкінці XIX – на початку XX ст. законодавство у сфері кримінальної відповідальності незаконні арешти та тримання під вартою було вдосконалено. Зокрема, у новій редакції Кримінального уложення 1903 р. вже передбачалась кримінальна відповідальність посадових осіб. У розділі 26 «Про злочини проти особистої свободи» (статті 498–512) охоплено широкий спектр правопорушень, серед яких посягання на особисту свободу, примушування, погрози та порушення недоторканності житла. Зокрема, ст. 507 передбачала відповідальність за примушування до вчинення дій, що порушують права людини, або до відмови від реалізації своїх прав під загрозою насильства, зловживання владою чи іншого тиску. За цей злочин передбачалося покарання у вигляді ув'язнення, але якщо особа діяла, вважаючи свої вчинки правомірними, можливий був арешт на строк до трьох місяців або штраф до 300 рублів [17]. Ст. 510 регулювала відповідальність за погрозу позбавлення життя, свободи чи застосування насильства. За такі дії передбачався арешт до трьох місяців або штраф до 300 рублів. Покарання посилювалося, якщо погроза була письмовою або спрямована на близьких родичів, священнослужителів чи на службових осіб при виконанні ними службових обов'язків [4]. Отже, Кримінальне уложення 1903 р., вдосконалюючи норми, закладені в Уложенні 1845 р., істотно розширило правове регулювання захисту особистої свободи. Воно охопило такі важливі аспекти, як примушування, погрози та порушення недоторканності житла, що підвищило рівень захисту прав і свобод громадян.

Кримінальний кодекс Австрійської імперії 1852 р. залишався основним джерелом кримінального права на території західно-українських земель, які входили до складу цієї держави. Кодекс встановлював відповідальність за різні види злочинів проти особистої свободи [6]. Так, викрадення людини для передачі її іноземній державі регулювалося ст. 90 і ст. 91. За такі дії винного карали позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років. Якщо життя потерпілого перебувало під загрозою або його не звільнили, покарання могло бути продовжене до двадцяти років. Також у ст. 92 була передбачена відповідальність за викрадення людини з метою поповнення іноземної армії. За незаконне позбавлення свободи відповідальність встановлювали ст. 93 та ст. 94. Покарання передбачало позбавлення волі на строк від шести місяців до одного року. Якщо

потерпілий перебував у неволі понад три дні або зазнав фізичних чи моральних страждань, строк ув'язнення збільшувався до п'яти років. За поводження з людиною як із рабом ст. 95 передбачала ув'язнення на строк від одного до п'яти років. Торгівля невільниками каралася ще суворіше: у разі обтяжуючих обставин строк ув'язнення міг сягати від десяти до двадцяти років.

Після встановлення радянської влади в Україні та прийняття Кримінального кодексу (КК) УСРР 1922 р., законодавчий підхід до боротьби зі злочинами проти особистої свободи загалом залишився подібним до дореволюційного періоду. Проте новий закон передбачав лише чотири склади таких злочинів, які були включені до глави V під назвою «Злочини проти життя, здоров'я, волі і гідності особи» [12]. Ця структура зберігалася і в подальших радянських кодексах. Згідно зі ст. 159 КК УСРР 1922 р., відповідальність встановлювалася за незаконне позбавлення волі, вчинене насильницьким шляхом. Обов'язковою ознакою цього злочину було насильницьке позбавлення волі, тривалість якого, на відміну від дореволюційних кодексів 1845 р. і 1903 рр., не впливала на кваліфікацію діяння. Посилене покарання було передбачене за позбавлення волі, яке становило небезпеку для життя чи здоров'я потерпілого або супроводжувалося його стражданнями [15, с. 53]. Ст. 162 передбачала відповідальність за викрадення, приховування або підміну чужої дитини з корисливих чи інших особистих мотивів. Санкція цієї статті передбачала ув'язнення на строк до чотирьох років із суворою ізоляцією, що підкреслювало серйозність цього злочину в контексті захисту прав дитини.

У 1927 р. було прийнято новий КК УСРР, який зберіг основні положення Кодексу 1922 р. Ст. 155 об'єднала незаконне позбавлення волі (частина 1) та позбавлення волі, яке було небезпечним для життя або здоров'я, або спричиняло фізичні страждання (частина 2). Покарання за ці злочини було дещо пом'якшене: частина 1 передбачала позбавлення волі або виправні роботи на строк до одного року, а частина 2 – позбавлення волі до трьох років. Ст. 156 встановлювала відповідальність за незаконне поміщення здорової особи до лікарні для душевнохворих, проте каралася менш суворо – позбавленням волі до трьох років [2].

Кримінальний кодекс УРСР 1960 р. значно скоротив кількість складів злочинів проти особистої свободи. Згідно з ним, відповідальність передбачалася лише за незаконне позбавлення волі (ст. 123) та викрадення чужої дитини

(стаття 124). Відповідальність за викрадення дитини регулювалася ст. 124, яка встановлювала покарання у вигляді позбавлення волі до п'яти років [13]. Таким чином, у радянському кримінальному праві відбулися певні зміни в підходах до захисту особистої свободи, однак основні положення, закладені в 1922 р., продовжували діяти і в наступних кодексах, що свідчило про спадкоємність у правовому регулюванні цієї проблеми.

Після здобуття Україною незалежності в 1991 р. продовжував діяти Кримінальний кодекс 1960 р., який зазнавав певних змін та доповнень відповідно до нових соціальних і правових реалій. Хоча основні положення радянського кримінального законодавства ще залишалися в силі, законодавець поступово реформував правову систему, орієнтуючись на міжнародні стандарти. Одним із важливих кроків у напрямку боротьби зі злочинами проти особистої свободи стало запровадження кримінальної відповідальності за торгівлю людьми. 24 березня 1998 р. Верховна Рада України ухвалила зміни до Кримінального кодексу, встановивши відповідальність за цей вид злочину [14]. Стаття 124-1 ККУ визначила торгівлю людьми як відкрите або приховане заволодіння особою, яке могло супроводжуватися як законним, так і незаконним переміщенням, зі згодою чи без згоди потерпілого, як через державний кордон України, так і без його перетину. Таке заволодіння мало на меті подальший продаж або іншу передачу для цілей сексуальної експлуатації, використання в порнографічній індустрії, залучення до злочинної діяльності, боргової кабали, комерційного усиновлення, використання в збройних конфліктах або примусової праці. За вчинення цього злочину законодавець передбачив покарання у вигляді позбавлення волі на строк від трьох до восьми років із можливістю конфіскації майна [13]. Крім того, законодавство передбачало відповідальність за торгівлю людьми, вчинену за обтяжуючих обставин. Це було важливим кроком у напрямку підвищення захисту прав і свобод громадян та боротьби з порушеннями особистої свободи в умовах незалежної України.

5 квітня 2001 р. парламент прийняв чинний на сьогодні Кримінальний кодекс України, в якому розділ III присвячений злочинам проти волі, честі та гідності особи. Спочатку цей розділ включав шість статей, які регламентували відповідальність за такі діяння, як незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146), захоплення заручників (ст. 147), підміну дитини (ст. 148), торгівлю людьми або інші незаконні угоди щодо передачі людини (ст. 149), експлуатацію дітей (ст. 150) та незаконне поміщення до психіатричного закладу (ст. 151). Згодом цей розділ зазнав змін і був доповнений новими статтями, що розширювали перелік злочинів проти волі та гідності особи. Зокрема, 15 січня 2009 р. до ККУ було додано ст. 150-1, яка передбачала відповідальність за використання малолітньої дитини для жебракування. Пізніше, 6 грудня 2017 р., була введена стаття 151-2, що встановлювала покарання за примушування до шлюбу, а 12 липня 2018 р. було додано статтю 146-1, яка регулювала відповідальність за насильницьке зникнення. За твердженням А. Андрушка сьогодні розділ III Особливої частини Кримінального кодексу України охоплює дев'ять злочинів, що посягають на волю, честь та гідність особи, демонструючи поступове розширення системи захисту прав людини на законодавчому рівні [2].

Висновки. Інститут юридичної відповідальності за незаконне позбавлення волі пройшов складний шлях розвитку, від початкових правових норм у Київській Русі до сучасних законодавчих актів незалежної України. Історико-правовий аналіз проблеми демонструє, що початково ці норми більше захищали майнові інтереси феодалів, ніж особисту свободу людей. Однак, з часом, розвиток суспільних відносин привів до більш повного розуміння необхідності захисту особистої свободи як фундаментального права. Сучасний Кримінальний кодекс України значно розширив систему захисту прав людини, включаючи покарання за незаконне позбавлення волі, що свідчить про поступове вдосконалення правових механізмів у цій сфері.

Література:

1. Андрушко А. В. Генезис законодавства про кримінальну відповідальність за злочини проти особистої свободи людини (X–XVIII століття). *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2017. № 6-1 (28). С. 99–103.
2. Андрушко А. В. Злочини проти волі, честі та гідності особи (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08; Ужгород, 2021. 675.
3. Андрушко А. В. Об'єктивна сторона незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 4. С. 302–314.

4. Андрушко А. В. Проблеми відповідальності за злочини проти особистої свободи людини в дослідженнях другої половини ХІХ – початку ХХ століття. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2017. Випуск 30. Том 2. С. 60–64.
5. Андрушко А. В. Розвиток законодавства про кримінальну відповідальність за злочини проти особистої свободи людини (ХІХ – поч. ХХІ ст.). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2017. Випуск 29. Том 2. С. 68–73.
6. Берзін П. С. Джерела карного законодавства Австрійської та Австро-Угорської імперій, що застосовувалися на українських землях. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 2. С. 133–145.
7. Білецький Л. Руська Правда та історії її тексту / За ред. Ю. Книш. Вінніпег: Укр. вільна академія наук в Канаді, 1993. 166 с.
8. Бойко І. Й. Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (ІХ–ХХ ст.): навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. Львів: Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 904 с.
9. Бѣлогриць-Котляревскій Л. С. Учебникъ русскаго уголовного права. Общая и особенная части. Київ – Петербургъ – Харьковъ: Южно-Русское Книгоиздательство Ф.А. Іогансона, 1904. ІV+618 с. с. 375–376; 1098, с. 92–93.
10. Єреґян А. Р. Поняття злочину та покарання в джерелах права Київської Русі (ХІ–ХІІ ст.): загальнотеоретичний аспект: дис. ... канд. юрид. наук, спец.: 12.00.01. К.: Відкритий міжн. ун-т розвитку людини «Україна», 2014. 186 с.
11. Клименко С. В. Види злочинів, система покарань і судочинство за «Руською правдою». *Південноукраїнський правничий часопис*. 2012. № 3. С. 214–217.
12. Колос М. І. Кримінальне право в Україні (Х – початок ХХІ століття): монографія. К.; Острог. 2011. Т. 1: Освіта, наука, законодавство. 448 с.
13. Кримінальний кодекс України від 28 грудня 1960 р. (з наступними змінами і доповненнями) / Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05#Text>
14. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-ІІІ (з наступними змінами і доповненнями) / Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
15. Кримінальний кодекс УСРР, затверджений ВУЦВК 23 серпня 1922 р. Харків. 1922. 100 с.
16. Крисюк Ю. *Деякі аспекти злочину й покарання доби Київської Русі Історико-правовий часопис*. 2013. № 2. С. 34–37.
17. Любич О. А. Особливості системи кримінального покарання в кримінальному законодавстві Російської імперії ХІХ ст. *Науковий вісник Сіверщини, Серія Право. Науковий журнал. Академія Державної пенітенціарної служби*. Чернігів. 2018. № 1 (1). С. 31–42.
18. Мацелюх І. А. Стратифікація злочинів проти сім'ї, моралі, особистої свободи та честі в українському праві ХІV–ХІVІ століть. *Правові новели*. 2018. № 4. С. 38–43.
19. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 року / за ред. Ю.С. Шемшученка. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 1997. 547 с.
20. Статути Великого князівства Литовського: у 3-х т. Том ІІ. Статут Великого князівства Литовського 1566 року / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2003. 560 с.
21. Статути Великого князівства Литовського: у 3-х т. Том ІІІ. Статут Великого князівства Литовського 1588 року: у 2 кн. Кн. 2 / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2004. 568 с.
22. Статути Великого князівства Литовського: у 3-х томах. Том І. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2002. 464 с.